
Anita Calvert (ur.), *Probudi krepost! Aretaički pristup filozofiji* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2014), 478 str.

Povodom šezdeset godina života patera Ivana Kopreka, kao zahvalu “za njegov znanstveno-istraživački, obrazovni i pastoralni rad, akademski prijatelji i nekadašnji doktorandi profesora Kopreka okupili su se u zajedničkoj nakani da objelodane ovaj *liber amicorum*” (7). Ivan Koprek dugogodišnji je profesor Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu, predsjednik Centra za poslovnu etiku, pročelnik Hrvatskoga povijesnog instituta u Beču te glavni urednik časopisa *Disputatio Philosophica*.

Kao dio mene: etika – krepost – prijateljstvo, Pridi da možeš čuti: etika u sjeni globalizacije i postmoderne, Budi kao bog – postani čovjek, Suvremeni čovjek i kriza vrednota, Zašto se ekonomija udaljila od etike?, Nekrofilija i biofilija: suočenje s etikom Petera Singera, Ljudsko dostojanstvo – mjesto dijaloga vjere i razuma, Odgovornost za život ili granice znanosti, Religija i umjetnost na obzoru istine i slobode, Opraštanje – bitna sastavnica kršćanskog moralnog života tek su neki od naslova brojnih Koprekovih knjiga i članaka koji nas najbolje uvode u njegova razmišljanja, ali i tematiku samoga zbornika.

Iris Tićac i Marija Takač u članku *Dostojanstvo ljudske osobe u misli Ivana Kopreka* raspravljaju o problemu “zaborava osobe” kako u modernom društvu tako i samoj filozofiji. Pokušava se pružiti jedna ispravna antropologija koja bi afirmirala ljudsko dostojanstvo duboko povrijeđeno krizom vrijednosti današnjice. Nasuprot aktualnim utilitarističkim i biheviorističkim razmišljanjima, nudi se etika koja smisao ne traži tek u iskustvu, već u onome što nas nadilazi, u samom Bogu. Tako se i sama osoba ne razotkriva u pojedinačnim činima, već joj se priznaje transcendentno utemeljenje, te ona kao takva ostaje tajna. Koprekova etika je etika budnosti koja poziva na susret s tim tajanstvenim Drugim, na samoostvarenje u zauzetosti za Drugoga. “Temeljni imperativi etike budnosti jesu pozornost, odgovornost, solidarnost, respekt, a njezino najviše načelo – ljubav” (51).

Središnja tema zbornika je dakako etika vrline. U potrazi za “savršenim čovjekom” moralne prakse, rad Nevada Kahterana *Prof. dr. sc. Ivan Koprek – tražitelj zajedništva u Istini (prilog restauraciji etike kreposti)* donosi jedan pregled islamskih etičkih teorija. Uz priznanje odano prof. Kopreku, autor i sam nastoji naglasiti zajedničke izvore dviju religija, ali i filozofijskih tradicija. “*O sljedbenici Knjige, dodite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke* (III: 64)” (57).

Etiku vrline kao srednji put između nekognitivizma (koji svodi moralnost na osjećaje kojima ne možemo izraziti ništa više doli naš osobni doživljaj) i kognitivizma (koji također moralnost promatra kroz prizmu osjećaja,

ali im u vidu intencionalnosti u odnosu na predmete priznaje i spoznajnu vrijednost) zagovara Stjepan Radić kroz članak *Osjećajnost i moralnost*. Naime, vrlina se pokazuje kao “poveznica između uma i čovjekovih prirodnih datosti, u ovom slučaju osjećaja, na temelju kojih pojedinac u konačnici dopijeva do ispravne odluke i time dobrih čina” (126).

Među vrlinama dakako posebno mjesto zauzima razboritost. Upravo nju razmatra Željko Senković u članku *Aristotelova phronesis*. *Phronesis* je dijanoetička vrlina koja se ostvaruje kao *orthos logos* u postizanju prave mjere kod etičkih vrlina, a očituje u konkretnom djelovanju. “U srži ove vrline je *praktion agathon* (praktično dobro) te je izvan praktičnog područja nepostojeća” (165). Autor analizira i na koji način čovjek razvija *phronesis*, koliko ona ovisi o usvojenim vrijednostima te koga bismo u tom smislu mogli nazvati *phronimos* (razborit čovjek).

Koliko je važna razboritost za ispravno poimanje vrline naglašava i Damir Mladić svojim radom *Etički eksperimenti i etika vrline* gdje ispituje odnos eksperimentalne psihologije i etike vrline kao normativne discipline. Autor drži kako psihologija treba biti korektiv u smislu da se ono što “treba” potvrdi kao ono što se “može” i uopće želi biti, no odbija mogućnost eksperimentalnog opovrgavanja etike vrline ponajprije jer “psihološko promatranje drži vrlinu nečim što ‘automatski’ uzrokuje određeno ponašanje [...] No vrlina slijepa na okolnosti nije razborita, a samim time to i nije više vrlina” (151).

József Bremer u članku *Neuroethics: does decision-making depend on the brain?* također problematizira odnos etike i znanosti. Iznoseći rezultate istraživanja o altruizmu, kažnjavanju i darežljivosti, Bremer ispituje koliko je naša volja uistinu slobodna, odnosno u kojoj mjeri nas fiziološki procesi u mozgu determiniraju. Autor ostaje ipak više naklonjen ideji neuroplastičnosti, ali otvara i pitanje o mogućnosti psihokemijske manipulacije moždanim procesima kako bismo bili naklonjeni činiti više dobra.

Raspravu o odnosu etike i ekonomije započinje Šimo Šokčević radom *Doprinos etike sposobnosti suvremenoj filozofiji ekonomije*. Šokčević aktualnoj filozofiji “homo oeconomicusa”, gdje se ekonomski odnosi sagledavaju isključivo iz aspekta interesa i koristi, suprotstavlja “pristup sposobnostima” koji razvijaju Amartya Sen i Martha Nussbaum. Ovdje se “osoba fokusira na stvari koje s razlogom vrednuje, tj. ne na matematičke činjenice, nego na vrijednosti, na cjelokupan ljudski život” (191).

Petra Eterović, Borna Jalšenjak i Kristijan Krkač također naglašavaju važnost etike u ekonomskim procesima. Njihov članak *A Short Historical Overview of Business Ethics and Corporate Social Responsibility in Croatia*, uz navedeni povijesni pregled, upućuje i na aktualne pisane izvore, institucije i projekte vezane za poslovnu etiku i korporativnu društvenu odgovornost te potiče njihovo implementiranje kako u samim tvrtkama tako i u sustavu ekonomskog obrazovanja.

Na ulogu etike u visokom obrazovanju upozorava i Dafne Vidanec u članku *21st Century Ethics: Understanding Taylor's and Appiah's Moral Philosophy Key Concept with an Emphasis of Cosmopolitan Living with Culture*, no temeljna rasprava vodi se u okviru etike identiteta. Nasuprot etici K. A. Appiaha, utemeljenoj na Millovu utilitarizmu, koja naglašava individualnost ostvarenu u slobodi izbora, autorica zagovara filozofiju Charlesa Taylora, koja se oslanja na Aristotelovu etiku, gdje se ističe uloga okoline u oblikovanju identiteta.

Kao protivnici druge vrste utilitarizma, onog preferencijalnog, pokazali su se Josef Quitterer i Christian Kanzian. U članku *Ontologie und angewandte Ethik – Kritische Überlegungen zu Peter Singers Begründungen gegen ein allgemeines Tötungsverbot von Menschen* Kanzian pokušava naglasiti povezanost teorijske i praktične filozofije pokazujući kako praktična etika Petera Singera vodi do teorijskih nedosljednosti u samom poimanju osobe. Naime, prema Singeru, uvjet da bi se nekoga smatralo osobom jest da je svjestan sebe te da ima određene interese glede budućnosti, odnosno da želi nastaviti egzistirati kao zaseban entitet. No kako se pravo na život veže isključivo za osobu, Singer ovdje pronalazi opravdanje za abortus i eutanaziju. Kanzian upozorava kako ovakvo određenje osobe zapravo znači da čovjek tijekom svoga života može više puta izgubiti i ponovno zadobiti status osobe, a kako je pojam osobe izravno vezan za vlastite interese, za misao o vlastitoj budućnosti, za sve ono što nas upravo čini zasebnim entitetom, to implicira kako i sam naš identitet, naše "jastvo" (Selbigkeit) ovisi o nečemu što nam tek akcidentalno pripada.

Josef Quitterer radom *Gibt es schlafende Personen? – eine Auseinandersetzung mit Peter Singer* detaljnije ispituje Singerovo poimanje osobe s obzirom na besvjesno stanje i spavanje. Singer smatra da u ovim okolnostima interesi i želje i dalje postoje bez obzira na to što se one u tim trenucima ne manifestiraju, te se status osobe time ne gubi. Uvođenjem takve mentalne dispozicije koja se u jednom trenutku pokazuje, a u drugom ostaje prikrivena za Quitterera znači svojevrсно proširenje pojma osobe koje nužno opovrgava Singerovo opravdanje abortusa i eutanazije.

U okviru personalističke filozofije ostaje i Vani Rošćić. Članak *Uloga ljepote u otkrivanju vrijednosti i izgradnji ljudske osobe* tematizira ljepotu kao put prema apsolutnim vrijednostima. Autorica raspravlja o ulozi estetike u Platonovoj, Aristotelovoj i Tominoj filozofiji te napose na koji način ono lijepo navodi na kontemplaciju i oblikuje čovjekovu (samo)spoznaju: "Iskustvo približavanja lijepom [...] postaje izražaj vlastitog načina življenja koji osobu otvara za spontanost i znatiželju prema stvarnosti [...] vodi je prema kontempliranju stvarnosti [...] i promatranju cjeline" (95).

Tu je i rad Kelvina Knighta "*If my thesis is correct, Kant was right*": *Revisiting Kant's Role Within MacIntyre's Critique of the Enlightenment Project*

gdje se razmatra pomalo nejasno stajalište ovog aristotelovca prema Kantovoj praktičnoj filozofiji. No ona na kraju ipak ostaje odbačena jer se, prema MacIntyreu, liberalizam prosvjetiteljstva (nošen krilima Kantove filozofije) u političkoj konkretizaciji pokazao neuspješnim.

U religijski dio zbornika polako nas uvodi Bojan Žalec člankom *The Meaning and Conditions of Forgiveness*. Jednim analitičkim pristupom ulazi se u problem definiranja oprosta te određivanja njegovih osnovnih elemenata i uvjeta. Autor raspravlja i o očuvanju samopoštovanja u opraštanju, o samoj svrsi toga čina te u kojem vidu oprost možemo smatrati vrlinom.

Izraziti analitički pristup karakterizira i članak *Vier oder mehr Probleme des Übels*. Winfried Löffler govori o različitim aspektima zla, diferencira samu činjenicu postojanja zla od problema njegova razmjera te ispituje je li ono tek indicija ili je čak logički nespojivo s Božjim postojanjem. Autor sagledava prednosti i nedostatke teorija koje brane ideju o dobrom, sveznajućem i sve-mogućem Bogu, no smatra kako filozofija ovdje ne može dati zadnju riječ te da svakako treba razmotriti i određena teološka stajališta.

O zlu i oprost, iz jednoga drugog kuta, govori Daniel Miščin u radu *Teodicejsko-etičke implikacije "Marijina apokrifa" u uvodu "Velikog inkvizitora" F. M. Dostojevskoga*. Naglašavajući paralelizam između *Marijina apokrifa* gdje ona moli Oca za oprost svim grešnicima (koji On odbija dati) i osude Ivana Karamazova u poglavlju *Buna*, Miščin upozorava kako se *Veliki inkvizitor* često neopravdano promatra kao izdvojeni dio romana *Braća Karamazovi*. Ovim se pristupom dovodi u pitanje i Ivanova "antiteodiceja" u *Buni* jer funkcija Marijina apokrifa je upravo "da neizravno podsjeti na zaključke njegove prethodne teodicejske rasprave, te da te zaključke ovjeri Očevim autoritetom" (395).

Dragan Jakovljević u članku *Zur Intoleranz-Anschuldigung des Monotheismus* ulazi u problem vjerske netolerancije. Rad je kritika stajališta Jana Assmana koji smatra da, za razliku od politeizama, monoteizam judejsko-kršćanske tradicije vodi vjerskoj netoleranciji jer pokušava monopolizirati pravo na istinu. Autor ukazuje kako i monoteizam i politeizam karakteriziraju svojevrsna epistemička netolerancija, ali i vjersko nasilje, te predlaže potpuniju analizu društveno-povijesnog konteksta kako bi se za svaki konkretni slučaj detektirali pravi izvori takvoga ponašanja.

Fundamentalistički ateizam i moral je članak Ivice Musića gdje on istupa protiv antireligijskih teza Richarda Dawkinsa, Daniela Dennetta i naturalističke struje u filozofiji. Sama religija, napose kršćanstvo, doista ostaje obranjeno i to poglavito riječima bračnoga para McGrath: "Isus iz Nazareta nikomu nije činio nasilje. Umjesto da na nasilje odgovaraju nasiljem i na bijes bijesom, kršćani su pozvani 'okrenuti drugi obraz' i da 'Sunce ne zalazi nad njihovom srdžbom'" (365).

Religijski dio zaključuje Hans Zollner radom *Geschichte und Gegenwart der Religionspsychologie – Übersicht und Würdigung*. Uz povijesni pregled percepcije religioznosti unutar psihologije, autor raspravlja u kojem se opsegu religijski fenomeni mogu obuhvatiti znanstvenom metodom, o mogućim sadržajima psihologije religije te u kojem smjeru bi se ona trebala razvijati s obzirom na psihologiju i teologiju.

Očito je kako radovi u zborniku dotiču vrlo široki spektar tema: etika vrlina, aristotelizam u širem smislu, utilitarizam, personalizam, etika i estetika, etika i znanost, etika i religija, znanost i religija. Ovaj zbornik je svakako vrijedan doprinos svakom od navedenih područja, no u nekim svojim segmentima provocira odgovor, pa ga u kontekstu traganja za dobrom i istinom sigurno možemo shvatiti i kao poziv na raspravu i dijalog.

Slavenka Tokić
slavenka.tokic@zg.ht.hr